

Розділ III

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(4-11):930.1(494)=112.2

П. І. Барвінська

ІСТОРІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ З ПЕРСПЕКТИВИ НІМЕЦЬКОЇ ШВЕЙЦАРІЇ

Розглянуто процес формування концепції історії Східної Європи в науково-освітніх закладах німецької Швейцарії з урахуванням історичних зв'язків, політичних та особистісних факторів.

Ключові слова: Східна Європа, німецька Швейцарія, історія, концепція.

Постановка проблеми

Східноєвропейські історичні дослідження у Швейцарії з огляду на їх «запізнілу» інституалізацію і нейтралітет країни залишилися поза увагою радянських дослідників, які зосередились в основному на «боротьбі» з західнонімецьким «остфоршунгом». Не викликали східноєвропейські історичні студії у німецькомовній Швейцарії особливої зацікавленості й з боку німецьких та австрійських дослідників, які тривалий час, ймовірно, сприймали їх як маргинальне явище. Швидкоплинні зміни на території Східної Європи, що закінчились падінням комуністичних режимів, постанням нових держав, на початку 90-х років ХХ ст. в значній мірі стали поштовхом для переосмислення образу Східної Європи та концепцій східноєвропейських історичних студій. Окрім того східноєвропейська історія як фахова дисципліна на німецькомовному просторі наближалась до свого столітнього ювілею (у 1892 р. в Берлінському університеті було впроваджено посаду позаштатного професора східноєвропейської історії та краєзнавства, а в 1902 відкрито перший семінар східноєвропейської історії), що також стало поштовхом до аналізу та дослідження історії дисципліни, її ролі в творенні образу Східної Європи, взаємозв'язку з історичною

політикою та перспектив розвитку. У 1992 році побачила світ збірка нарисів про інституції німецькомовного простору, які переймались східноєвропейською історією «Історія Східної Європи: до розвитку історичної дисципліни в Німеччині, Австрії і Швейцарії 1945–1990 рр.», де було подано есе про відділ Східної Європи історичного семінару Цюрихського університету [12]. У 1996 р. до 25-річчя заснування цього ж відділу видано спеціальну збірку [21], в якій представлено огляд минулорічної діяльності інституції, короткі спомини перших співробітників, списки випускників, перелік публікацій, захищених дисертацій, габілітацій та ліцензійних робіт, а в 2002 р. опубліковано ще одну аналогічну збірку, яка охоплювала період з 1996 по 2002 р. [9].

У 2002 році до 100-річчя заснування семінару у Берлінському університеті було проведено конференцію, на якій провідний західний дослідник історії Східної Європи Андреас Каппелер, швейцарець за походженням, у своїй доповіді «Східна Європа й східноєвропейська історія з погляду Цюриха, Кельна та Відня» [22] проаналізував особливості східноєвропейських історичних студій в Цюрихському університеті в період становлення і свого роду «вписав» їх в загальний німецькомовний простір. Наприкінці 90-х рр. в Німеччині на сторінках часопису «Osteuropa» («Східна Європа») розгорнулась бурхлива дискусія щодо доцільності існування східноєвропейської історії як окремої фахової дисципліни. Швейцарські історики тривалий час утримувались від участі в цій дискусії й тільки по її завершенні опублікували статтю в іншому фаховому виданні «Jahrbücher für osteuropäische Geschichte» («Щорічники східноєвропейської історії»), де назвали цю дискусію «виключно німецькою» і в певній мірі проаналізували особливості східноєвропейських історичних досліджень в німецькій Швейцарії [15]. На підставі поданого огляду можна зробити висновок, що східноєвропейські історичні студії в німецькомовній Швейцарії не мали спеціального вивчення та узагальнюючого аналізу й на німецькомовному просторі. Залишаються вони маловідомими й для українських дослідників, хоча за роки незалежності значно зросли контакти й налагоджено співпрацю в окремих галузях обох країн. Дана стаття має на меті визначити історичні передумови становлення східноєвропейських студій у німець-

комовній Швейцарії, реконструювати інституціональні процеси та проаналізувати основні напрямки досліджень, визначити специфіку конструювання образу Східної Європи.

Як Швейцарія й Східна Європа «знайомились» одна з одною: історичні зв'язки Швейцарії зі східноєвропейським світом

Андреас Каппелер, виходячи з власного досвіду проживання в Швейцарії (народився у 1943 р. поблизу Цюриха) та студювання славістики й історії в Цюрихському університеті і східноєвропейської історії у Віденському університеті у 60-ті роки, пише, що Східна Європа була по відношенню до Швейцарії чужим для неї екзотичним світом. Естонія, Банат, Судецька земля, Київ, Зібенбюрген і Данціг, навіть Дрезден, Росток і Померанія були поняттями, які асоціювалися з чимось далеким по відношенню до себе й знаходились десь на Сході чи на Півночі. Швейцарія після Другої світової війни була повністю зорієнтована на Захід і наслідувала відомий вислів Ранке, «що нам Нью-Йорк і Ліма ближче, ніж Київ та Смоленськ» [22, с. 150]. Такий стан речей засвідчував сприйняття в Швейцарії Східної Європи як Іншого [4], непривабливого й маловідомого, інколи загрозливого й такого, що давав підставу ідентифікувати свою приналежність до вищого цивілізованого світу. Правда, не тільки Східна Європа не була репрезентована в історичних студіях у Цюриху, але й особливо також Німеччина і Австро-Угощина трактувались як другорядні теми після історії панівних націй Франції, Великобританії і США. Хоча далекий екзотичний східноєвропейський простір через загрозливу світову державу Радянський Союз, протягом холодної війни ставав політично актуальним. Цей політичний поділ ще більше виступав подразником екзотичності Східної Європи [22, с. 150]. Ці факти ще раз підтверджують політичну складову розвитку східноєвропейських досліджень в Німеччині та Австрії, які знаходились на порубіжжі зі Східною Європою й проявляли до неї впродовж ХХ ст. чималу зацікавленість, на жаль, не тільки мирну й економічну. Швейцарія не мала такого політичного інтересу, й не тільки в силу віддаленості від Східної Європи, але й свого нейтралітету та західної зорієнтованості. Ця західна зорієнтованість Швейцарії базувалась також на її історичному

минулому. Процес германізації північної Хельветії (одна з назв Швейцарії. — П. Б.) був доволі успішним й Альпи займали важливе місце в транзиті, перш за все, на комерційних маршрутах, що з'єднували Ломбардію з містами Північної Європи, які на той час розвивались швидкими темпами. Таким чином, вже до пізнього середньовіччя Альпи були повністю інтегровані в економічне життя Західної Європи [24, с. 321]. Рання інтеграція швейцарських Альп в європейську християнську цивілізацію супроводжувалась миром і стабільністю. У XV ст. тамтешнє населення було зорганізоване в християнську общину і світську конфедерацію з відмінною від сусідів політичною ідентичністю [24, с. 333]. Прямі зв'язки зі Східною Європою були поодинокими. У XVIII–XIX ст. деякі швейцарці були сезонними робітниками в Східній Європі, насамперед, Росії [22, 150]. Незначна частина швейцарців служила при царському дворі [16, с. 514–515], хоча тут переважали швейцарські французи, а не німці. Вони частково також долучились до процесу колонізації Північного Причорномор'я [1; 3; 5]. Модернізаційні процеси в Східній Європі породили потребу у фахових спеціалістах, яка частково була компенсована вихідцями з Швейцарії.

Своєрідним знайомством швейцарців з східноєвропейцями стала швейцарська військова компанія Суворова. Швейцарія була також місцем тимчасового перебування східноєвропейських студентів [22, с. 150], серед яких було чимало жінок з Російської імперії, оскільки в швейцарських університетах жінки мали вільний доступ для студій. Надія Суслова стала першою жінкою в світі, яка в грудні 1867 р. отримала у Цюрихському університеті ступінь доктора медицини. У 1873 р. тут навчалось не менше сотні студенток з Росії, що становили п'яту частину всіх студентів університету. Більшість з них мали революційні погляди, а їх коротко стрижені зачіски і цигарки наводили на бюргерів острах. Але вже в травні цього ж року царський уряд повернув російських студенток до Росії [23, с. 12]. Перші ж швейцарки тільки у 1886 р. зважились на вступ до університету [16, с. 22]. Друга хвиля російських студентів, які штурмували швейцарські університети, послідувала після революції 1905 р. Під час зимового семестру 1906/07 н. р. студенти з Російської імперії склали 36 % від усіх студентів швейцарських університетів [16, с. 23]. В другій половині XX ст. тут мали сту-

дії політичні емігранти з Чехословаччини і Угорщини, а також чимало дітей з сімей емігрантів-робітників з Південно-Східної Європи, насамперед, Югославії [21, с. 12].

Швейцарія тривалий час була не тільки привабливою для здобуття освіти, але була також найважливішою країною для притулку політичних емігрантів. Вона стала місцем вигнання для Костюшко, Герцена, Бакуніна, Рози Люксембург, Леніна, Ото Шіка та Олександра Солженіцина [22, с. 150]. Тут можна було не тільки переховуватись від переслідувань в своїй країні, але й існувало чимало можливостей для видавничої діяльності (яскравий приклад — часопис «Громада», зорганізований Михайлом Драгомановим у Швейцарії), а чимала студентська колонія слугувала своєрідним потенціалом для рекрутування молоді для революційно-політичної діяльності [16, с. 521]. Існували випадки, коли Швейцарія ставала притулком й для «політично ненадійних швейцарців» зі Східної Європи, як то Микола Зібер. Це все сприяло утвердженню уявлення про «особливий випадок Швейцарію» як антипод всіх консервативних режимів у Європі — в певній мірі навіть на зразок «чорної діри», яка притягувала нездоланних борців за свободу і тих, хто зазнавав політичних переслідувань. Багато хто з студентів та політичних біженців з багатонаціональних держав, що почали бунтувати проти російського, габсбурзького, османського чи німецького панування, як то чехи, українці, поляки, хорвати чи грузини, вивчали «швейцарську модель» й намагались послугуватись нею для концепції майбутнього своїх батьківщин [16, с. 524].

В 1918–1922 рр. послідувало масове повернення швейцарців з радянської Росії. З появою перших біженців у лютому 1918 р. «Neue Zürcher Zeitung» («Нова цюрихська газета») розпочала дискусію про те, як і чим можна допомогти збіднілим співвітчизникам. Це призвело до «пропагандистських атак» проти радянської Росії і її прихильників в Швейцарії, та обговорювалась необхідність прийняття «надійних заходів» для посилення безпеки Швейцарії перед «більшовицьким переворотом» і «комуністичною небезпекою». Долі швейцарців в Росії слугували живим доказом жакливої й збанкрутілої політики більшовиків, які мали прихильників в колах внутрішньої опозиції [5, с. 140]. Це сприяло утвердженню «варварського» образу більшовицького режиму й згодом СРСР в німецькій Швейцарії та значному ско-

роченню контактів. Багатовічна економічна інтеграція до Західної Європи, політика нейтралітету й сповідування ліберально-демократичних принципів у ХХ ст. на досить тривалий час виключили Східну Європу зі сфери швейцарських інтересів й відповідно провокували незацікавленість у її вивченні й байдужість до її історії з одного боку, а з іншого боку значно вирізняли німецьку Швейцарію від решти німецькомовного простору.

Східноєвропейські історичні студії: інституції, персони, основні напрямки досліджень

Утвердженню східноєвропейської історії як окремого напрямку досліджень і фахової дисципліни в німецькій Швейцарії передувала славістика й поодинокі дослідження окремих істориків, як це й було наприкінці ХІХ ст в Німецькій та Австро-Угорській імперіях. Хоча академічні науки про Східну Європу в Швейцарії були лише в не значній мірі затронуті холодною війною, але тогочасне протистояння обумовило те, що в Швейцарії інституалізація східноєвропейських досліджень політологічного й філософського характеру передувала історичним. В 1958 р. у двомовному Берні з метою інформувати громадськість про комунізм і небезпеку, яка загрожує зі Сходу, було створено Інститут Сходу Петера Загера. Політолог Петер Загер перебував під сильним враженням від утвердження комуністів при владі у лютому 1948 р. в Чехословаччині. З того часу він розпочав свою пропагандистську діяльність з «метою роз'яснення суті радянського тоталітаризму» [12, с. 228]. Більш конкретні завдання для інституту полягали в аналізі внутрішньої і зовнішньої політики, мілітарної стратегії, економічної ситуації та становища прав людини в колишніх комуністичних країнах з позицій свободи й ознайомлення з ними населення Швейцарії за допомогою брошур, книг і студій, а також підготовці критичних повідомлень про східні країни для швейцарських медіа. До складу інституту було також інтегровано бібліотеку Східної Європи, засновану Загером ще в 1948 р. [27]. На початку 90-х років ця політична складова обумовила й питання про доцільність існування інституту після краху комуністичних режимів. Тут було зорганізовано фонд демократії, який здійснював підтримку у видавничій сфері. В 1994 р. інститут практично припинив свою діяльність, натомість постало това-

риство «Форум Схід-Захід», яке частково перейняло на себе діяльність інституту й займалося підтримкою переходу від тоталітаризму до демократії в Серединно- і Східноєвропейських країнах. Бібліотеку інституту, яка нараховувала понад 100 000 книг та 90 найменувань газет і журналів з історії, політики, економіки колишніх країн соціалістичного табору, в 1997 р. було передано до бібліотеки Бернського університету [27].

З науковою метою у 1957 р. виник Інститут Східної Європи у Фрібурзькому (Фрайбурзькому) університеті, який спеціалізувався під керівництвом Йозефа Бохенські (Joseph Bocheński) на радянській філософії і досяг міжнародного визнання в сфері досліджень радянського комунізму [12, с. 228]. Йозеф Бохенські — уродженець Жешова, навчався в Львівському, Познанському, Фрайбурзькому університетах та Папському університеті в Римі. З 1945 р. очолював кафедру історії філософії ХХ ст. у Фрайбурзькому (Фрібурзькому) університеті, у 1964–66 рр. був його ректором. Окрім Інституту Східної Європи ним було засновано журнал «Studies in Soviet Thought» («Дослідження радянської думки») і журнальну серію «Sovietica» («Радянознавства»). Його по праву вважають засновником філософської советології [20].

Але обидві ці інституції в основному зосереджувались на поточних подіях і практично не звертались до історичної тематики. Також тут приділялась увага церквам Східної Європи, насамперед католицькій церкві Польщі [12, с. 228].

З 1960-х років в більшості університетів були також засновані або посилені семінари славістики (у Цюріху та Женеві в 1961 р., Базелі — 1964 р., Лозанні — 1969 р.; у Берні та Фрібурзі (Фрайбурзі) у 1968 р. було засновано спільну координаційну посаду професора) [7, с. 527–530], але на фоні посилення політичних і господарських контактів з країнами східного блоку за цим стояли не стільки ідеологічні, скільки прагматичні мотиви. Східноєвропейська історія довгий час залишалась без уваги. Можливо, це не в останню чергу пояснюється небажанням заводити в країні зайвих «лівих агітаторів» [15, с. 591].

Інституалізація фаху «східноєвропейська історія» в Швейцарії пов'язана з заснуванням кафедри східноєвропейської історії у 1971 р. в Цюріхському університеті. Ще за 10 років до цього подібна ініціатива походила від медієвіста Марцеля Бека

(Marcel Beck), який цікавився славістикою та візантійською історією й керувався, перш за все, науковими інтересами. Таке велике запізнення (більш, ніж на 60 років) в порівняння з Німеччиною та Австрією ще раз підкреслювало екзотичність Східної Європи з швейцарської перспективи. Правда, й до цього були поодинокі вчені, які переймалися історією Східної Європи. Серед них були: історик церкви Фрітц Ліб в Базелі, Валентин Гітерманн, який був родом з Росії, а в Цюріху викладачем історії та соціал-демократичним парламентарем в Берні та автором трьохтомної історії Росії, базельський історик Рудольф Бехтольд та цюріхський спеціаліст з Південно-Східної Європи Вернер Габріель Ціммерманн [22, с. 150].

Новостворену інституцію для викладання та дослідження східноєвропейської історії у Цюріхському університеті очолив запрошений з Німецької Федеративної Республіки Карстен Гьорке (Carsten Goehrke). Він належав до повоєнної генерації німецьких дослідників Східної Європи, які мали більш ліберальні погляди й не сприймали нацистську концепцію східноєвропейських студій. Але маючи досвід професійного становлення в західнонімецьких університетах, Карстен Гьорке переніс в Цюріхський університет традиції німецьких східноєвропейських студій та їх русоцентристську концепцію. Він також скористався однією з чотирьох існуючих на той час в Західній Німеччині моделей організації викладання фаху: східноєвропейська історія як автономна дисципліна була інтегрована до складу історичного семінару, що відкривало широкі можливості для порівняльних студій. Тому з самого початку значна увага приділялась компаритивістиці, що давало можливість значно краще прослідкувати зв'язки між Східною й Західною Європою та проаналізувати особливості їх історичного розвитку [14, с. 10–11]. Відділ також дуже тісно співпрацював з семінаром славістики [14, с. 13], оскільки знання мов було запорукою успішного оволодіння предметом.

З самого початку заснування відділу східноєвропейської історії ставилось завдання якомога ширше в територіальному і якомога глибше в часовому проміжку охопити історію регіону в дослідницькій і викладацькій практиці [14, с. 11]. Тут, як і в Німеччині та Австрії після Другої світової війни, під Східною Європою розуміли Радянський Союз і всі європейські країни со-

ціалістичного табору, окрім НДР. Викладацька програма була представлена історією чотирьох великих регіонів Східної Європи: Росія/Радянський Союз, північ Східно-Серединної Європи (Польща й Прибалтика), південь Східно-Серединної Європи (богемсько-моравські і угорські землі) і Південно-Східна Європа [12, с. 234]. Але, за словами самого Карстена Ѓорке, за його студіями в Тюбінгенському і Мюнстерському університетах він радше був фахівцем з загальної історії нового часу. Пізніше, як учень Манфреда Хелльманна, глибше опанував загальну й східноєвропейську історію, особливо пов'язану з середньовіччям і значним інтересом до компаративістики. Тому, прибувши до Цюріха, був в змозі, насамперед, пропонувати лекції з історії Росії в середньовіччя й новий час, а історію Східно-Серединної і Південно-Східної Європи мусив в Цюріху ще тільки опановувати [14, с. 11–12].

При формуванні курсів виникла необхідність враховувати інтереси студентів. З самого початку заснування семінару були студенти, які хотіли спеціалізуватись на польській історії. Невдовзі тут розпочали студії емігранти з Чехословаччини та Угорщини, а також діти робочих емігрантів з Південно-Східної Європи, перш за все з Югославії, які бажали займатись історією країн свого походження. Серед випускників Цюріхського університету за фахом «східноєвропейська історія» вихідці зі східноєвропейських країн склали 22 %. Цікаво, що сюди Ѓорке зараховує також вихідців з Фінляндії, Греції та Турції [14, с. 12–13].

Карстеном Ѓорке за період його діяльності на посаді чільника відділу студентам пропонувалась наступна тематика лекцій: «Основні проблеми і основні структури російської історії», «Основні проблеми і основні структури півночі Східно-Серединної Європи: Польща і Балтійські країни», «Основні проблеми і основні структури півдня Східно-Серединної Європи: богемські та угорські землі (країни)», «Основні проблеми і основні структури історії Південно-Східної Європи: Балканський півострів», «Повсякденне життя в Росії від середньовіччя до сьогодення», «Персоналії й історія: Росія від Володимира Святого до Леоніда Брежнєва», у 1987 р. назву було відкореговано: «Персоналії й історія: Росія від Володимира Святого до Михайла Горбачова», а в 1994 змінено: «Персоналії й історія:

Росія від великої княгині Ольги до Бориса Єльцина». Також пропонувались лекції «Жінки в російській історії», «Історія російського козацтва» та цикл лекцій, пов'язаних з історією Сибіру, в середині 80-х рр. було запропоновано лекції про життя швейцарців в Росії [25, с. 86–87].

Лекції з історії Південно-Східної Європи нового часу у Цюріхському університеті читав Вернер Габріель Ціммерманн, який з 1973 р. був титулярним професором загальної нової історії з особливою увагою до історії Південно-Східної Європи [25, с. 58]. Він пропонував наступні лекції: «Східна і Південно-Східна Європа в рамках загальної історії XVI і XVII ст.», «Вступ до історії Південно-Східної Європи XVI–XX ст.», «Османська імперія, Південно-Східна Європа й європейські країни у XVIII ст.», «Боснія-Герцеговина від Берлінського конгресу до замаху в Сараєво», «Хорватський національний рух в першій половині XIX ст.», «Міста Далматії і ландшафти», «Постання модерних держав в Південно-Східній Європі», «Балканські проблеми й балканська політика», лекції з історії Південно-Східної Європи в різні історичні періоди — у XVIII ст., під час Першої світової війни, міжвоєнний період [25, с. 93–94].

Першим асистентом відділу східноєвропейської історії (1971–1976 рр.) та приват-доцентом (1979–1982 рр.) був Андреас Каппелер. Він читав лекції: «Історія неросійських народів в Російській імперії» та «Історія Радянського Союзу після Другої світової війни», вів семінар «Національні рухи в Східній Європі» та колоквиуми «Західноєвропейські джерела з історії Московської держави», «Листування Івана Грозного з принцом Курбським», «Терористи в царській Росії» [25, с. 91]. У 1970 р. в рамках стипендіального обміну він побував в Радянському Союзі [6, с. 391]. Під час цієї поїздки Андреас Каппелер відвідав і Україну, де ним й було поставлено «під сумнів пануючу думку про те, що українська мова, література та історія являють собою маловідомий периферійний варіант російської історії та культури» [2, с. 6]. Згодом, отримавши стипендію для написання габілітації впродовж 1976–1978 рр., мав науково-дослідну роботу в Парижі, Гельсінкі і Москві [6, с. 391], що дало можливість у 1979 р. захистити дисертацію про царську Росію і народи середнього Поволжя XVI–XIX ст. [17, с. 64].

З середини сімдесятих років в Цюріху почали приділяти увагу історії швейцарців в Росії. Це привело до організації архіву російських швейцарців [26, с. 37]. В 1985 р. було засновано спеціальну книжкову серію «З історії російських швейцарців», в якій до початку ХХІ ст було видано вісім томів [8]. Через два роки по тому Карстен Ёорке заснував ще одну серію видань під назвою «Швейцарія і Східна Європа» [11]. Показово, що саме в цей період активізуються й дослідження історії німців-колоністів у Східній Європі.

Протягом 20 років відділ східноєвропейської історії Цюріхського університету залишався єдиною інституцією в німецькомовній Швейцарії, де професійно вивчали і досліджували історію Східної Європи. Тільки під впливом подій у Східній Європі в Базельському університеті 1 квітня 1991 р. було впроваджено посаду екстраординарного професора східноєвропейської і нової загальної історії. Цю посаду зайняв Хейко Хауманн, який також студіював східноєвропейську історію в Німеччині: у 1971 р. в Марбурзі захистив дисертацію про «Початок радянської планової економіки», а в 1977 р. у Фрайбурзькому університеті дисертацію про «Капіталізм в царській державі», що також обумовлювало русоцентристську концепцію східноєвропейських студій в Базелі. В основному тут пропонувались дослідження та лекції нової історії Росії, а також історії Польщі, Угорщини та єврейського населення Східної Європи [19]. Важливу роль у розвитку студій у формуванні образу Східної Європи мали міжнародні контакти кафедри та чисельні екскурсії студентів і співробітників кафедри. Окрім німецьких інституцій, які займались дослідженням історії та культури східноєвропейського єврейства, було налагоджено співпрацю з науковими закладами Новосибірська, Москви, Санкт-Петербурга, Львова, Варшави, Граца, Відня, Будапешта, Сегеда, Братіслави, Белграда і Праги; налагоджено тісне партнерство з Історичним інститутом Краківського університету та культурно-науковим центром Челябінського університету [19].

В останнє десятиліття ХХ ст. значно більше уваги почали приділяти вивченню «образу Іншого», що одночасно багато говорять і про самого себе. З цією метою проводились різноманітні екскурсії, реконструкції подій. Наприклад, було організовано екскурсію по маршруту російських військ на чолі

з Суворовим у 1799 р. через Альпи, та місцями перебування в Швейцарії керівника польського повстання Тадеуша Костюшко й інших емігрантів зі Східної Європи. Щорічно у Швейцарії проводиться «Східно-європейський симпозіум», організовуються конференції, швейцарські дослідники Східної Європи регулярно представлені у засобах масової інформації [15, с. 594].

Важливу роль в формуванні образу Східної Європи звичайно мали публікації професійних істориків. В базельському університеті Хейко Хауманн зосередився на дослідженні історії єврейства Східної Європи [18] та історичних швейцарсько-польських зв'язків [10].

Дослідницькі роботи Карстена Ёорке були пов'язані з епохою феодалізму в Росії, історією східних слов'ян. Своєрідним підсумком цього напрямку досліджень стала монографія К. Ёорке про ранній період історії східних слов'ян, яка в багатьох положеннях відрізняється від досліджень східнослов'янських істориків. Так, кордоном, що відокремлює ранню історію східних слов'ян від історії Древньої Русі, автор вважає кінець X століття, оскільки виникнення держави як такої, на думку Ёорке, неможливо відокремити від прийняття Руссю християнства [13, с. 1]. На його думку, розглядати 882 р. і об'єднання Олегом Новгородом та Києвом як акт заснування Древньоруської держави не зовсім правомірно, оскільки «державна» навіть в середньовічному сенсі передбачає існування мінімуму стабільно організованих структур, соціально диференційованого суспільства, писемності і власної ідентичності. Все це дійсно мало місце тоді, коли князь Володимир впровадив християнство як офіційну релігію [13, с. 1]. Карстен Ёорке вважає, що у X ст. взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів досягла того ступеня інтенсивності і результативності, який створив передумови для виникнення держави. Господарський прогрес і внутрішня колонізація забезпечили економічне піднесення та поглиблення соціальної диференціації. Варяги змішалися з верхівкою східнослов'янських племен і перестали бути зовнішньою силою в суспільстві. Але тим не менше аж до прийняття християнства як державної релігії політичні відносини залишалися аморфними. Тільки християнство, на думку автора, створило передумови для формування стабільної державності: писемність і церковно-політичні ієрархічні інститути,

які консолідували підвладні київським князям території. Автор вважає за необхідне підкреслити, що хоча найважливіші передумови для цього вирішального повороту склалися всередині східнослов'янського суспільства, модель державності була привнесена ззовні. Той факт, що зразком послужив саме візантійський досвід, багато в чому визначив шляхи історії східнослов'янських народів [13, 172].

Гьорке, намагаючись дати відповідь на запитання, якою мірою і в чому саме історія східних слов'ян VI–X ст. вплинула на особливості розвитку Росії, вважає за потрібне виділити чотири лінії, які пов'язують ці різні епохи історії. По-перше, київські князі в X ст. заклали основи державності імперського типу, для якої уявлення про єдність народів, що населяють імперію, стало фундаментальним. Носителькою «ідеології єднання» (Einheitsgedanke), яка прирівнювала «національне» до православного, стала церква. Іншим чинником, який зумовив цю наступність єдності в історії східних слов'ян, стала відсутність на шляху їх експансії етносів, які б створили зрілі державні форми і були б здатні чинити опір натиску спочатку Києва, а потім Москви. По-друге, саме географічне положення східних слов'ян між сильною та розвинутою Західною Європою і слабозаселеними східними просторами підштовхувало до експансії в східному напрямку, що, у свою чергу, передбачало розвиток державного централізму і важкий податковий гніт, який завдавав шкоди власному господарському розвитку російських територій. Третім наслідком особливого розташування і внутрішнього стану східних слов'ян був уповільнений економічний розвиток Росії, оскільки обумовлений можливостями перманентної колонізації екстенсивний сценарій розвитку господарства взяв гору над інтенсивним. Найбільш же значним аспектом зв'язку додержавної та державної епох в історії східних слов'ян К. Гьорке вважає той факт, що центром спочатку біполярного (Київ і Новгород) племінного конгломерату став саме Київ, що було зумовлено включенням до православно-візантійського цивілізаційного кола. На його думку, мова йде не тільки про формування певного типу побожності, особливих традицій в богослужінні, архітектурі та живопису, а й складання відмінного від латинського Заходу «політичного менталітету» Першим вираженням цієї ментальності був принциповий консерватизм і во-

рожість до всього нового, оскільки до моменту хрещення Русі головною настановою візантійської культури стало збереження досягнутого, а не пошук нового. Другим наслідком зробленого в X столітті релігійного вибору було встановлення приблизно з XIII ст. конфесійно-цивілізаційного бар'єру між Росією і Заходом. Він виник саме тоді, коли в Європі відбувалися зрушення, що привели в підсумку до народження сучасного світу: «відкриття індивідуума як «homo politicus», складання традицій участі станових корпорацій у відправленні влади, широке використання римського права в суспільно-політичному житті, затвердження міського самоврядування, створення мережі університетів. «Конфесійна межа перешкодила тому, щоб молода Московська держава змогла долучитися до цих історично вирішальних процесів» [13, с. 173–174]. Третім же результатом стало те, що перейнята від Візантії теорія взаємодії церкви і держави перетворила православ'я на найважливішу опору і засіб легітимації самодержавства, у той час як на Заході протистояння церкви і держави призвело до формування релігійно обґрунтованих уявлень про право чинити дієвий опір неправедній владі. Православ'я не забезпечило російське суспільство нічим аналогічним. К. Гьорке допускає навіть, що цими традиціями обумовлений швидкий крах комунізму в східноєвропейських країнах західної культури і міцність комуністичних традицій в Росії, Болгарії та Румунії [13, с. 255].

Підтвердженням такого бачення в певній мірі слугують й результати семінару, який проводився на цюрихській кафедрі східноєвропейської історії під час зимового семестру 1997–1998 рр. і був присвячений вивченню й поясненню успіхів та невдач тогочасних політичних і господарських трансформаційних експериментів в країнах сходу Європи від Албанії до Росії. Порівняльний аналіз виявив градацію трансформаційних успіхів з Заходу на Схід. Вона, з одного боку, відповідає старому культурному кордону в межах колишньої Габсбурзької монархії, з іншого — ще східніше кордону між латинською та православною Європою. Обидва кордони мають середньовічне походження. Матеріали семінару було видано окремою збіркою і як основний висновок було відзначено зниження трансформаційного успіху з Заходу на Схід, який пояснювався тільки історично сформованими наднаціональними відмінностями

соціально-економічного розвитку і відносинами між державою та суспільством [28]. Правда, поза увагою авторів залишилось таке питання, як рівень західних інвестицій у ті чи інші країни Східної Європи, що окрім зазначених швейцарськими дослідниками чинників відіграло чималу роль в трансформаційних процесах. Разом з тим зберігається тенденція до трактування православного світу Східної Європи як Іншого, більш відста-лого і меншовартісного, перш за все через приналежність до іншого напрямку християнства, відмінного від католицизму та протестанства. Хоча у 2004 р. обома професорами східно-європейської історії німецької Швейцарії одним із основних завдань була означена необхідність «покласти під сумнів думку про «дивну» поведінку й відсталість, викриваючи з «середини» соціальні відносини і культурні практики в їх історичних про-явах. Саме так вивчення історії Східної Європи може сприяти пізнанню загальноєвропейського контексту й створенню істо-ричної картини, яка відображає специфіку подій на Сході без почуття зверхності» [15, с. 596].

Висновки

В Швейцарії подібно до Німеччини в східноєвропейських і-сторичних студіях домінує історія Росії. Цю русоцентристську концепцію було трансферовано запрошеними з Німеччини і-сториками, що в свою чергу дає підстави говорити про власне швейцарську концепцію та школу східноєвропейських і-сторичних досліджень. Окрім історії Росії в навчальному проце-сі і дослідженнях певну увагу приділяють історії Прибалтики, Польщі, Угорщини та країн Південно-Східної Європи. В Цю-ріху більше уваги приділяють ранньому періоду історії Східної Європи, а в Базелі — більш пізньому. В 90-ті роки значно ак-тивізувались дослідження з історії повсякденності, життєвих світів, з історичної антропології, співвіднесення макро- і мікро-історії та гендерні дослідження. Навіть постала Базельська іні-ціатива гендерних досліджень у вивченні Східної Європи [15, с. 596].

Аналіз доробку швейцарських істориків свідчить, що Східна Європа постає як цікавий і самобутній регіон, але разом з тим регіон, який мав і має чисельні проблеми й за своїм розвитком у багатьох сферах поступається Західній Європі.

Затримка у впровадженні та розвитку наук про Східну Європу в Швейцарії посилила прагматичність рішень про відкриття інституцій для студій східноєвропейської історії і мінімізувала політичну складову. Тому після розпаду східного блоку не послідувало скорочення інституцій, і східноєвропейська історія наприкінці ХХ ст. починає посідати в Швейцарії серйозні позиції серед наук про культуру [15, с. 596]. Та попри це східноєвропейська історія, в певній мірі, й до цього часу зберігає в Швейцарії свою екзотичність. В німецькомовній Швейцарії наразі є всього дві посади професора східноєвропейської історії.

Можна навіть сказати, що такий специфічний підхід до східноєвропейських студій слугував в свою чергу формуванням власне швейцарської ідентичності відмінної, насамперед, від німецької та австрійської й частково західної в цілому, оскільки дослідження слов'янства, Східної Європи й Росії/Радянського Союзу в другій половині ХХ ст. особливо в розпал холодної війни були широко представлені також і в США, і у Франції, і в Англії. В Швейцарії ж вони утверджуються в період розрядки й падіння комуністичних режимів, що відкривало насамперед шлях до економічного співробітництва й послаблювало ідеологічно-політичну складову.

Джерела та література

1. Белоусова Л. Г. Швейцария в Одессе // Информационно-аналитический журнал ДНК. — 2006. — № 3 (18). — С. 54–55.
2. Каппелер А. Мала історія України / Пер. з німецької О. Блащук. — К.: «К. І. С.», 2007. — 264 с.
3. Кубанова М. Н. Россия и Швейцария на стыке веков (конец XVIII — начало XIX) // Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.history.vuzlib.net/book_0064_page_63.html.
4. Нойман И. Б. Использование «Другого». Образы Востока в формировании европейских идентичностей / Пер. с англ. В. Б. Литвинова и И. А. Пильщикова, предисл. А. И. Миллера — М.: Новое издательство, 2004. — 336 с.
5. Степанов А. И. Швейцарцы в России и русские в Швейцарии. // Новая и новейшая история — 2006. — № 1 — С. 120–151.
6. Andreas Kappeler (geb. 1943) // Osteuropäische Geschichte in Wien. 100 Jahre Forschung und Lehre an der Universität [Hg.: Kastner G., Suppan A., Wakounig M.] / Hrabovec E. — Innsbruck, Wien, Bozen, 2007. — S. 391–394.
7. Bächtold R. Die Stellung der Slavistik in der Schweiz // Österreichische Osthefte. — 1964. — H.6. — S. 527–530.

8. Beiträge zur Geschichte der Russlandschweizer / Hg. Goehrke C. In acht Bände. — Zürich, 1985–2003.
9. Der Fachbereich Osteuropa am Historische Seminar der Universität 1996–2002 / Carsten Goehrke (Hrsg.) — Zürich, 2002–87 s.
10. «Der letzte Ritter und erste Bürger im Osten Europas» Kosciuszko, das aufständische Reformpolen und die Verbundtheit zwischen Polen und der Schweiz / Hg. Haumann H. — Basel, 1996. — 377 c.
11. Die Schweiz und der Osten Europas/ Hg. Goehrke C. In zehn Bände. — Zürich, 1987–2002.
12. Goehrke C. Zürich. Osteuropa-Abteilung des Historischen Seminars. // Geschichte Osteuropas: zur Entwicklung einer historischen Disziplin in Deutschland, Österreich und der Schweiz 1945–1990. / Oberländer E. (Hg.) — Stuttgart 1992. — S. 227–236.
13. Goehrke C. Frühzeit des Ostslaventums. Unter Mitwirkung von U. Unter Mitwirkung von U. Kalin. Kalin. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992 (Erträge der Forschung. Bd. 277) — XI+ 273 S. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992–273 s.
14. Goehrke C. Rückblick auf 25 Jahre Osteuropa-Abteilung am Historischen Seminar — Konzepte, Trends, Schwerpunkte. // 25 Jahre Osteuropa-Abteilung des Historischen Seminars der Universität Zürich 1971–1996 / Carsten Goehrke (Hrsg.) — Zürich, 1996 — S. 10–25.
15. Goehrke C. Osteuropa und Osteuropäische Geschichte: Konstruktionen — Geschichtsbilder — Aufgaben. Ein Beitrag aus Schweizer Sicht / Goehrke Carsten, Haumann Heiko // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas — N. F. 52–2004. — S. 585–596.
16. Goerke C. Zwei gegenläufige Imperien: Russland und die Schweiz im Vergleich oder wie die Schweiz und Russland sich fanden und wieder verloren. // Imperienvergleich Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappeler. — Wiesbaden, 2009. — S. 511–537.
17. Habilitationen und Dissertationen in Osteuropäischer Geschichte 1971–1996 // 25 Jahre Osteuropa-Abteilung des 18. Historischen Seminars der Universität Zürich 1971–1996 — S. 64–65.
18. Haumann H. Geschichte der Ostjuden / Heiko Haumann — München: Dt. Taschenbuch-Verl., 1990. — 212 s.
19. Haumann H. Die Geschichte Osteuropas an der Universität Basel. // Elektronний ресурс. Режим доступу: www.unigeschichte.unibas.ch.
20. Joseph Maria Bocheński // Elektronний ресурс. Режим доступу: http://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_Maria_Bocheński
21. 25 Jahre Osteuropa-Abteilung des Historischen Seminars der Universität Zürich 1971–1996 / Carsten Goehrke (Hrsg.) — Zürich, 1996–95 s.
22. Kappeler A. Osteuropa und osteuropäische Geschichte aus Zürich, Kölner und Wiener Sicht // Hundert Jahre Osteuropäische Geschichte. Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft / Dahlmann D. (Hg.) — Stuttgart, 2005. — S. 149–158.
23. Kappeler A. Frauen in Russland 1860–1930 // Die Gläserne Decke Frauen in Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa im 20. Jahrhundert / Marija Wakounig (Hrsg) — Wien, 2003. — S. 12–32.

24. Khodarkovsky M. Why Is There No Switzerland in the North Caucasus? Some Thoughts on Empire and Identity // Imperieenvergleich Beispiele und Ansätze aus osteuropäischer Perspektive. Festschrift für Andreas Kappeler. — Wiesbaden, 2009. — S. 319–336.
25. Lehrveranstaltungen in osteuropäische Geschichte // 25 Jahre Osteuropa-Abteilung des Historischen Seminars der Universität Zürich 1971–1996. — S. 66–68.
26. Mumenthaler R. Das Russlandschweizer-Archiv // 25 Jahre Osteuropa-Abteilung des Historischen Seminars der Universität Zürich 1971–1996 — S. 37–45.
27. Schweizerisches_Ostinstitut // Электронный ресурс. Режим доступа: http://de.wikipedia.org/wiki/Schweizerisches_Ostinstitut
28. Transformation und historische Erbe in den Staaten des europäischen Ostens / Goehrke C., Gilly S. Hg. — Bern, 2000. — 197 s.

P. I. Barvinska

HISTORY OF EASTERN EUROPE FROM THE GERMAN SWITZERLAND PERSPECTIVE

The process of forming of conception of history of Eastern Europe is considered in the scientific-educational institutes' establishment of German Switzerland taking into account historical connections, political and personality factors.

Key words: *East Europe, German Switzerland, history, connections.*

П. И. Барвинская

ИСТОРИЯ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ С ПЕРСПЕКТИВЫ НЕМЕЦКОЙ ШВЕЙЦАРИИ

Рассмотрен процесс формирования концепции истории Восточной Европы в научно-образовательных учреждениях немецкой Швейцарии с учетом исторических связей, политических и личностных факторов.

Ключевые слова: *Восточная Европа, немецкая Швейцария, история, концепция.*